

- XVII century. *Speech*. (issue 234), (p. 3) (in Rus.).
32. (1913). [Review]. Mykh. Hrushevsky. Cultural-national movement in Ukraine ... Kyiv-Lviv, 1912. *Illustrated Ukraine*. (issue 1), (p. 14) (in Ukr.). The review is provided without authorship.
33. V. P. (1912). The art of old Ukraine in new work of prof. Mykh. Hrushevsky (Cultural-national movement in Ukraine ... Kyiv-Lviv, 1912). *Art. Painting, graphics, art print*. (issue 7-8), (pp. 301-303) (in Rus.).
34. [Myakotin, V. A.]. : (1912). [Review]. Mykh. Hrushevsky. Cultural-national movement in Ukraine in XVI–XVII century. *Russian wealth*. (issue 11), (pp. 392–393) (in Rus.).
35. (1907). Curious book by «Mykh. Hrushevsky». *Galician*. (issue 173), (pp. 2-3) (in Rus.).
36. (2001). *The correspondence of Mikhailo Hrushevsky*. Vol. 2. Kiev - New York - Paris - Lviv - Toronto: UIT. (in Ukr.).

В. Тельвак, О. Владига

ВИДАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДЛЯ СЕЛЯН В ІСТОРИОГРАФІЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. Стаття присвячена дослідженню рецепції науково-популярних праць М. Грушевського. Актуальність цієї проблеми зумовлена тим, що досі практично поза увагою грушевськознавців перебуває проблема сприйняття та оцінки сучасниками історика його праць, адресованих найбільш масовій – селянській читачській аудиторії. Натомість, саме ці тексти М. Грушевського перебували в полі його особливої уваги з огляду на вагомість тогочасної потреби національного виховання народних мас з метою їх оперативного залучення до реалізації актуальних завдань українства. На це звертали увагу вже тогочасні оглядачі творів львівського професора, відновлюючи особливості стилю Грушевського-популяризатора та підносячи особливу значущість поширення ним знань про українське минуле в селянських масах.

Метою статті є відтворити провідні тенденції обговорення адресованих селянській аудиторії праць М. Грушевського. При цьому обрано період початку ХХ століття, оскільки пізніші критичні публікації неодмінно несли на собі відбиток як швидкоплинної політичної ситуації, так і зміненого історіографічного й ідеологічного контекстів.

Основні результати дослідження. Виявлено значну затребуваність цих творів у селянському середовищі, свідченням чого є значні накладки книг. Доведено, що особливо схвальні оцінки отримали праці «Про батька козацького Богдана Хмельницького», «Ілюстрована історія України» та «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII в.». З'ясовано, що як українські (В. Дорошенко, Д. Дорошенко, В. Липинський, М. Василенко, М. Залізняк, М. Могиланський, М. Возняк, С. Русова та ін.), так і російські (В. М'якотін) та чеські (К. Кадлец) оглядачі підносили важливість і високу якість діяльності М. Грушевського, спрямовану на популяризацію історичних знань в широких народних масах.

Натомість, доволі насторожено науково-популяризаторську працю М. Грушевського на Наддніпрянщині зустріли представники правомонархічного табору (А. Савенко), котрі

традиційно для націоналістів закинули українофілам на чолі з М. Грушевським зраду інтересів слов'янства.

Висновки. Підсумовано, що науково-популярні твори М. Грушевського стали важливим фактором тогочасного наукового життя. До сильних сторін науково-популярних студій львівського професора практично всі оглядачі відносили ґрунтовність в узагальненні історичного матеріалу, художню майстерність у змалюванні складних подій та явищ, доступність викладу для широких кіл читачів. Оглядачі одностайно наголошували, що саме М. Грушевський є піонером у важливій справі поширення серед селянства знань про минуле, наведених кризь призму українського історичного інтересу. Цим українська інтелігенція виконала важливу просвітню місію серед свого народу в переддень Визвольних змагань.

Ключові слова: М. Грушевський, селяни, «Про батька козацького Богдана Хмельницького», «Ілюстрована історія України», «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII в.»

УДК 930:[94(477):316.423.3:61-051 Явор] »191» (045)
DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-130-136

І. А. Фареній

доктор історичних наук, професор, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АГРАРНОЇ БУРЖУАЗНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТ. АКАДЕМІКА М. І. ЯВОРСЬКОГО

У статті висвітлено погляди академіка М. І. Яворського на революційний процес перших десятиліть ХХ ст., концептуальне бачення дослідником десятилітньої боротьби початку ХХ ст. в Україні у контексті сучасних тенденцій дослідження історії революції. Автор статті вважає концепцію революції М. І. Яворського предтечею сучасної концепції селянської революції 1902–1922 рр., запропонованою В. П. Даниловим та його послідовниками.

Основні результати статті. Революційні події в Україні початку ХХ ст. академік М. І. Яворський визначав як Українську національно-демократичну революцію. Водночас період 1902–1907 рр. – називав селянською революцією, події 1917 р. ідентифікував як національну аграрну буржуазну революцію або фермерсько-буржуазну революцію. Вчений вказував, що головною проблемою національно-демократичної революції в Україні було вирішення аграрного питання на користь селянства. Усі прошарки селянства прагли передачі їм поміщицьких земель. Політична незалежність України розглядалася як гарантія незворотності аграрних перетворень. Селянську революцію М. І. Яворський ідентифікував як буржуазну, спрямовану на утвердження фермерського типу аграрного капіталізму. Перетворення у сфері міського життя не входили до першочергових завдань національної революції. Загальний розвиток революції, за версією вченого, спрямовувався у бік задоволення інтересів селян-фермерів, однак зійшов на шлях захисту інтересів середніх і великих власників, переріс у контрреволюцію.

За дослідженнями академіка М. І. Яворського, селянська революція за витоками і змістом явище суто українського суспільного життя. На початку ХХ ст. ця революція відбулася як наслідок довголітньої боротьби за національне визволення.

Дослідження академіка М. І. Яворського засвідчують, що новітні підходи, які демонструє наукова школа Данилова, насправді не є такими. Концепція селянської революції в іншій інтерпретації та категоріальному забезпеченні з'явилася завдяки до наукових досліджень сучасних істориків.

Ключові слова: українська національна революція, селянська революція, аграрна революція, селянство, М. І. Яворський, В. П. Данилов.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Постає академіка Матвія Яворського не обділена увагою сучасних істориків. Життю і діяльності відомого вченого присвячено спеціальні монографії та дисертаційні праці [1–2], ґрунтовні статті [3–5], енциклопедична література також не обійшла його імені стороною [6]. Загалом постає вченого-історика подається як одного з фундаторів національної історіографії, меншою мірою – концептуалізатора історії Української революції. Тема революції у науковій літературі здебільшого порушується в контексті загального доробку М. І. Яворського. У дисертаційній праці, присвяченій його діяльності й захищеній 2008 р., декларується першість в аналізі «поглядів М. І. Яворського на революційні події в Україні 1917–1920 років» [2, 3]. І хоча така самооцінка дисертанта видається надто самовпевненою, однак переконливо засвідчує невеликий науково-пізнавальний ресурс для досягнення поглядів вченого на революційні події початку ХХ ст. Така обставина дає право черговий раз звернутися до концептуального бачення академіком революційного процесу. Відзначення сторіччя Української революції також створює для того гарний привід.

Аналіз поглядів М. І. Яворського на революційні події початку ХХ ст. важливий не лише з точки зору вивчення його діяльності та наукової спадщини. Автор запропонованої статті дійшов необхідності розгляду концептуального бачення революційної боротьби, обстоюваною відомим вченим, внаслідок аналізу сучасних тенденцій дослідження історії революції. Серед них – концепція селянської революції, запропонована В. П. Даниловим [7] та його послідовниками [12–16]. Сутність останньої полягає у визнанні селянства самостійною і самодостатньою силою у революційних подіях, що тривали впродовж 1902–1922 рр. Така постановка проблеми соціально-політичної дїздатності селянської верстви об'єктивно ставить питання про її оцінку сучасниками, очевидцями і безпосередніми учасниками подій столітньої давнини. Адже малоймовірно, що явище селянської революції, якщо така була, стало видимим лише через століття після того, як вона відбулася. Серед сучасників і безпосередніх учасників революційної боротьби початку ХХ ст. був і Матвій Іванович Яворський, який у 1920-х рр. став визнаним інтелектуалом, і його оцінка пережитої ним епохи не може не мати принципового значення для визнання чи заперечення концепції селянської революції. Маловідомість поглядів М. І. Яворського на революційні події початку ХХ ст. лише додає підстав шукати в них відповіді стосовно селянської дїздатності у революційно-політичній боротьбі.

У представлений статті автор **ставить за мету** дослідити погляди академіка М. І. Яворського на революційний процес перших десятиліть ХХ ст.,

характеру участі у ньому селянства та виявити можливі підстави для визнання чи спростування концепції селянської революції В. П. Данилова та його послідовників.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося, однією з проблем, розробкою якої займався академік М. І. Яворський, була, за його термінологією, «Українська національно-демократична революція». Останнє можна віднести до загальновідомого в нашій історіографії. Водночас непомітно, щоб наукова література оперувала іншими, також запропонованими М. І. Яворським, категоріями для відображення і дослідження подій початку ХХ ст. Отже, звернемо увагу на використані ним інші версії повної назви тієї революції – «національна аграрна буржуазна революція» [17, 123], «фермерсько-буржуазна революція» [18, 104]. Такі формулювання вченого щодо революційних подій столітньої давнини знаходять своє пояснення в тому, що, за його словами, «провідна проблема національно-демократичної революції на Україні» полягала у самовизначенні «національного капіталу по шляху буржуазної революції в земельному питанні» [18, 112]. У результаті – «Самостійність політична стала ... синонімом самостійности економічної дрібного селянського виробника і навпаки» [17, 123]. Загальний розвиток цієї революції, за версією вченого, пройшов по «шляху фермерсько-буржуазної революції в бік феодально-глитайської стежки», і врешті-решт ця революція «почала ... метаморфозувати себе в українську контрреволюцію» [18, 104].

Завдяки В. П. Данилову та його послідовникам вживав Матвій Іванович Яворський і термін «селянська революція». Початок революційних подій у ХХ ст. він, так само як і В. П. Данилов, датував 1902 р. Селянські виступи, за його словами, «р. 1902 ... розлилися в величезне море повстань мало не по всій Україні, доходючи великої сили на Харківщині, Полтавщині, Чернігівщині та Київщині» [19, 103]. Іншим разом вчений вказував, що «революційні взриви ... послідовно йшли, починаючи з 1902 р., на протязі п'яти літ ..., закінчивши свою боротьбу повною поразкою ... в 1907 році». Саме щодо цього періоду академік використовував термін «селянська революція» [20, 11–12].

Процес визрівання селянської революції М. І. Яворський нерозривно пов'язував із ідеєю національного визволення українського народу, початком якого вбачав кінець ХVІІІ ст. Останній вважав безпосереднім наслідком розвитку капіталізму. Водночас, очевидно суто механічно, застосовуючи принцип економічного детермінізму, він пов'язував із капіталізмом навіть початок використання народної мови у літературі та виникнення і діяльність Кирило-Мефодіївського братства. М. І. Яворський вважав український національний рух буржуазним від природи, і спрямованим на те, щоб скинути «феодальні кайдани московської конструкції». Оскільки української буржуазії не було, а українські дворяни були «зв'язані з ... російською феодальною системою експлуатації», то національний рух шукав «опертя ... в першу чергу в селянських масах», хоча й прикривав «свою буржуазну природу утопічно колективістичними мріями християнського егалітаризму» [17, 112–114]. У соціальній структурі селянської верстви М. І. Яворський виокремив три

основні категорії землеробів. Одна з них – заможні селяни спадкового характеру, забезпечені землею та зв'язані з крамарсько-лихварським середовищем, практикуючі махінації з землеволодінням своїх односельців. За словами вченого, – це «дрібний капіталістичний підприємець», «представник торговельно-лихварського капіталу в селі» [17, 119, 129; 20, 47; 21, 327–328].

Інша категорія селян – селянин-фермер – соціальний продукт вже пореформених часів, «дрібний український буржуа», який працював «на орендованій в збанкрутованого кризою поміщика» землі [17, 119, 130; 18, 96, 100–101; 20, 46; 21, 327].

Крім названих категорій селян, була ще й, як писав М. І. Яворський, «сіра й голодна на землю селянська маса». Як можна судити з його праць, за наведеними словами фігурують господарства, що мали самозабезпечуючий натурально-продуктовий характер і балансували на межі банкрутства [18, 96; 20, 47–48]. Усі категорії селянства були консолідованими щодо вирішення земельного питання і прагнули захоплення поміщицьких земель, «шукаючи ... експансії у вивласненні поміщицької латифундії» [17, 119, 125–126]. Однак, послідовність у революційній боротьбі проявляли лише фермери та «сіра й голодна на землю селянська маса» [18, 99–103].

Ще однією соціальною силою національного руху була «українська інтелігенція». За словами М. І. Яворського, «оцей новотвір розпеленованого капіталізму» та «родючий ґрунт» українського націоналізму [17, 114, 130 та ін.].

Вже з початку ХХ ст., за твердженням М. І. Яворського, селянські виступи мали виразний національний характер і були спрямовані на здобуття автономії України. Він стверджував, що «вся маса дрібних капіталістичних підприємств сільських» мала «свій лозунг: ... політична автономія України, лозунг, який підхопила вся маса сільських споживчих підприємств» [20, 10]. Після 1907 р., коли «український націоналізм поніс ... поголовну поразку», розпочався період «нових його змагань до переможного визволення» і «обмежений в культурницькій та політичній пропаганді він взявся за економічне будівництво власної бази». Внаслідок цього «основний носій українського націоналізму, новонароджений фермер та кандидат на його ... збирав свої сили, скупчуючи їх в кооперації, що ... ставала непереможним осередком старої пропаганди на нових основах». «Війна ... ще більше зміцнила дрібний національний капітал на Україні», однак «почала вкорочуватися можливість скупчування ... в руках дрібного підприємця – збагачуваного хлібороба» земельних площ. Причиною тому було те, що «поміщик почав припиняти ... продаж і оренду своєї землі». «Таке становище, – зазначав М. І. Яворський, – ще більше загостило взаємовідносини загальної маси селянства в першу чергу її капіталістичної верхівки до поміщицької влади ...». У 1917 р. почався шлях «від лютневої провесни до жовтневого довершення» [17, 109, 126–127, 129–130].

За оцінками М. І. Яворського, об'єктивною основою дозрівшої національної аграрної революції була «суперечність проміж українським селянством та російським і зрусіфікованим поміщицтвом із-за феодальних латифундій та із-за феодальної системи

експлуатації» [17, 118–119]. Програма революції об'єктивно включала, за словами М. І. Яворського, «змагання за державну самостійність України ...», що вкупі з націоналізацією землі могла дати максимально сприятливі умови для організації національного капіталу» [18, 108]. Водночас соціальні перетворення у сфері міського життя, промислового виробництва цю революцію обходили. «Чужий промисловий капіталізм на Україні, – писав М. І. Яворський про український націоналізм, – на той час його менше турбував при своєму здебільша закордонному походженні, хоч і про його йшли націоналізаційні міркування». Водночас у ворожому до нього таборі опинився торговельний капітал. М. І. Яворський підкреслював його російський національний характер [17, 123] і широко не вдавався у роз'яснення сутності протиріч між ним і українським національним рухом. Очевидно, йшлося про позиції торговельного капіталу на аграрному ринку, здирницькі щодо селянства спекулятивні посередницькі операції з продукцією сільського господарства. Однак, як би там не було, а у «розбурханого націоналізму» була програма «ліквідації гегемонії російського торговельного капіталу» як головного ворога «національного капіталістичного потічка». М. І. Яворський не жалів слів, щоб зобразити ненависть до явища торговельного капіталу. Загальний настрої щодо нього він добре висловив так: «Оцей зненавиджений торговельний капітал російський та свій доморослий, але обрусілий, ось основний ворог українського буржуазного новородка» [17, 123]. Щоправда, зазначені погляди академіка М. І. Яворського стосуються суті революційної ситуації, що склалася в Україні, а не реального перебігу подій революції.

Спочатку українська революція «стала на широкій шлях фермерсько-буржуазної революції в автономницьких рямках» – тобто вирішення аграрного питання на користь селянства і гарантій його революційний здобутків з боку національної влади. Метою цієї фермерсько-буржуазної революції, за словами вченого, було «вивласнення феодального землевласника ... зруйнування всіх основ феодального устрою у виробництві ... скупчення цілого земельного фонду в руках національної автономної влади ... перерозподіл земельного володіння проміж усією масою селянства ...». М. І. Яворський вказував, що саме в цьому «була вся революційність Центральної Ради». Як можна зрозуміти вченого, цей «широкий шлях» мав би привести до «діалектичної переміни буржуазної революції на Україні в соціалістичну», «до нового свого етапу, до Великого Жовтня» [18, 104, 106] – дійти «до жовтневого довершення». Однак так не сталося – поводити української революції повели її «з свого дотеперішнього шляху фермерсько-буржуазної революції в бік феодально-глитайської стежки» і «національна ... революція після Жовтня ... мусила перемінитися в класову контрреволюцію». Щоправда, на початку 1918 р. «Центральна Рада ... намагалася ще раз приєднати працюючі маси України для себе». Однак це було «вимушеним жестом в бік селянських мас», та ще «припізненим» і «даремним», таким що «не мав реального значіння». Загальний вектор розвитку подій віддав ситуацію в руки «голодному німцеві та власному глитаєві феодальної породи», які довели справу до «30 квітня 1918 року» – гетьманського перевороту [18, 104, 107, 113]. Цим рух

«фермерсько-буржуазної революції» був остаточно обірваний. Як можна судити з праць М. І. Яворського, «Жовтнева революція на Україні» також не стала формою продовження «аграрної революції по фермерському зразку». Вона «вигнала ідеологічних речників ... полохливого українського дрібного буржуа» та «присудила на смерть ... розпеленого буржуа». Водночас «Жовтнева революція на Україні ... поставила свою проблему аграрного питання і національного питання на реальне вирішення» [18, 107]. Таке завершення історії української «фермерсько-буржуазної революції» пропонує М. І. Яворський. На відміну від В. П. Данилова, який констатував злиття селянської і пролетарської революцій восени 1917 р., він не побачив злиття «фермерсько-буржуазної революції» з «Великим Жовтнем», хоча за його ж логікою саме так мало б статися. «Український дрібний буржуа», про якого він писав, разом зі своїми прагненнями наче залишився незадіяним в бурхливій політичній борні. Вчений не вдався до аналізу різниці між більшовицькою націоналізацією землі та, як він писав, «націоналізацією землі ... для організації національного капіталу» [18, 108]. Фермерсько-буржуазна революція, очевидно, бачилась ним як неподільне ціле з Центральною Радою, і повинна була подітися разом із нею.

Причину того, що «національна ... революція ... мусила перемінитися в класову контрреволюцію» і зійти «з ... шляху фермерсько-буржуазної революції в бік феодально-глитайської стежки», М. І. Яворський пов'язував зі специфікою історії українського національного руху. Він констатував існування універсальної політико-ідеологічної риси у поведінці української національно орієнтованої громадськості – послідовна прихильність до буржуазних порядків – «... буржуазний інстинкт». У результаті об'єктивно виникало сподівання на зарубіжних партнерів, оскільки «дрібно-буржуазна природа українського націоналізму ... мусила шукати у відсутності власної готової буржуазної класи спільника в сусіда» [18, 110]. Цей сценарій безпосередньо зумовили роки світової війни. Вчений наголошував, що у той період було поставлено «оконечну ціль українського визвольного руху – утворення самостійної української держави або ... автономії хоч би частини українських земель поза межами Росії ...». Це своєю чергою покликала потребу «не зачіпати зайво соціальної структури західноєвропейського капіталізму», «обминаючи навмисне дразливе питання земельної реформи». У результаті «те, що могло бути правилом і гаслом ... в революції 1905 р., ... ставало ... своєю антитезою навіть напередодні 1917 р.» і вже закономірно «елементи контрреволюції в національному руху ... так сильно виявилися в 1917 р. ...» [17, 131–134], бо український націоналізм вже став «хапатися за ... «самовизначення» в межах російської орієнтації», в якій «шукав мимохідь оперття на чужій буржуазії». Така специфіка пошуків союзників української державності – з її «квапливим ловленням сприятливого моменту» – обернулася тим, що «дволикій український націоналізм» «під вивіскою «соціалізму» став свідомо обходити шляхи вирішення соціальних проблем. М. І. Яворський наполягав: «... жах перед соціальною революцією, починаючи з літа 1917 р., ... гонив український націоналізм до компромісу з російським буржуа ...».

З останньою обставиною академік пов'язував проголошення УНР, яке, за його словами, «було вже не актом революційного процесу, але видимою контрреволюції, що одмежувала себе од совітської Росії» та набула «титул для переговорів з німцями ... проти власних мас ...». Врешті-решт, реальністю стало «те, що на Україні проблему аграрної революції по фермерському зразку остаточно поховано в компромісі з феодально-пруським зразком ...» [18, 94–97, 107, 111–112].

Такі соціально-політичні події, як можна розуміти з праць М. І. Яворського, завдячують інтелігенції. Адже селянство саме по собі, з точки зору вченого, не було спроможним відіграти ідейно-організуючу роль у революційних перетвореннях. Лідер українських істориків-марксистів категорично відмовляв йому у соціальній самодостатності на усьому історичному шляху існування селянської верстви, вважав її приреченою на ідейно-організаційну залежність від інших суспільних сил. Говорячи про давню Русь, він вказував, що «вже тоді виявляло, що селянство не окрема класа ... воно не відіграє самостійної революційної ролі, а скоріш є соціальний матеріал для здійснювання громадських змагань інших клас» [21, 15]. Про сучасні вченому часи, стосовно початку ХХ ст., М. І. Яворський з приводу селянства писав: «Дрібний буржуа з природи свого соціального становища взагалі не в силах не тільки самочинно реалізовувати власну програму, він фактично й не має змоги втворити фактично власної класової програми». Причину останнього історик-марксист бачив у тому, що селянство соціально несамодостатнє, перехідний етап «на лінії генетичного стику буржуазії й пролетаріату» [17, 125]. Водночас селянин, за словами вченого, «формування ... ідеології ... залишив своєму широму другу – українській інтелігенції». А той «друг» «в першу чергу ставив на порядок дня політичне самовизначення ..., все інше – в тому і економічно-соціальна проблема – було питанням завтрашнього дня ...» [18, 101, 108].

Звертає на себе увагу, що позиція вченого стосовно неспроможності селянства відігравати «самостійної революційної ролі» і воно лише «соціальний матеріал для ... громадських змагань інших клас» часто не узгоджується з його ж твердженнями стосовно соціальних уявлень і дій селянської верстви. Адже М. І. Яворський відверто визнавав самостійність селянської позиції щодо соціально-економічного устрою. Так, у ХІХ ст. «селянство ..., – за його словами, – з усією силою перло на шлях самовизначення власного господарства й власної праці». Стосовно світогляду селянина початку ХХ ст., М. І. Яворський писав: «Ідея вивласнення землі взагалі та організації на ній – громадській землі на лад фермерських орендних підприємств дрібних незалежних господарств шляхом переділу – ідея, за яку брав він в 1855 та 1861–1863 роках, міцно засіла йому тепер в голову» [17, 114, 116].

Вчений визнавав і самодіяльний характер вирішення аграрного питання в 1917 р. за Центральною Радою. Він писав: «Селяни брали силою землю в поміщиків і, не дождаючися згоди від Центральної Ради, ділили проміж себе панські маєтки» [19, 127]. М. І. Яворський з іронією щодо керівної ролі національної інтелігенції писав: «... українське

селянство, виглядаючи свого гегемона, кинулося самочинно грабувати панські маєтки» [17, 124].

Власне, М. І. Яворський стверджував, що станом на початок ХХ ст. селянство оволоділо національною ідеєю, мало прихильність до певної програми його вирішення – надання Україні автономії. То хіба це не засвідчує спроможність землеробів мати ідеологію своєї боротьби і в національно-політичній, і в соціально-економічній сфері? Мабуть, концептуальна заданість чи, вірніше, методологічна упередженість у міркуваннях М. І. Яворського не дозволяла йому визнати революційною всі ті соціальні явища, що «пролетаріят ... не зміг ще ... обхопити», незважаючи на цілком очевидні для нього процеси, яким він навіть правильну назву дав – «селянська революція».

Як відомо, погляди М. І. Яворського наприкінці 1920-х рр. зазнали жорстокої критики [22]. Він був вимушений публічно каятися і визнавати свої помилки, які загалом полягали в тому, що вчений недооцінив «ролю пролетаріату». Водночас і у своїх каяттях М. І. Яворський без застережень використовував поняття «селянської революції» [23]. За твердженням біографів історика, він згодом повернувся до усіх своїх попередніх позицій [2, 16].

Однак, якими б не були шляхи наукової думки вченого, у його творах маємо цілком завершений погляд на селянську революційність перших десятиліть минулого століття та її зв'язок із національним питанням. З огляду на усе вище вказане, є підстави стверджувати таке. Національна революція для М. І. Яворського – це передусім процес аграрних перетворень в українському селі, який розпочався у 1902 р. і дійшов спочатку до 1907 р., а потім продовжився в іншій формі, поки не наступив революційний 1917-й рік. «Аграрна справа – ..., як вказував вчений, – стала основною віссю, біля якої й загострився ... серед феодального оточення український націоналізм ...» [17, 119]. Перетворення у сфері міського життя не входили до першочергових завдань цієї революції. Власне з міським життям і політикою, державною організацією серед революційних сил була зв'язана лише інтелігенція. Вона відіграла роль ідеологічного керівника, однак унаслідок непослідовності втратила вплив і контроль над народними масами. Останні самі стали вирішувати соціальні проблеми революційним шляхом, хоча це й не дістало з боку М. І. Яворського визнання в якості явища революції.

Висновки. Для М. І. Яворського селянська революція – цілком помітне явище, сутність якого полягала у задоволенні соціально-економічних інтересів українського селянства шляхом повалення економічної й політичної влади інонаціональних елементів в аграрному секторі, а також у сфері торгівлі та кредитних відносин. Вчений інтерпретував селянську революційність як шлях здійснення буржуазних перетворень, оцінював її з суто інтелігентських позицій, логіки за якою суспільне життя не може рушитися без інтелектуальної еліти.

За дослідженнями академіка М. І. Яворського, селянська революція за витоками і змістом явище суто українського суспільного життя. Концепція М. І. Яворського вмонтована в загальний хід національно-визвольного процесу, починаючи з кінця ХVІІІ ст. За його інтерпретацією, селянська революція визрівала разом із діяльністю національних

організацій, соціальними силами, які підтримували український визвольний рух. Врешті-решт, на початку ХХ ст. ця революція дійшла свого вивершення, і відбулася, як можна судити з праць М. І. Яворського, у два етапи: з 1902-го по 1907 р. і знов заявила про себе у соціально-політичному відношенні у 1917 р.

Дослідження академіка М. І. Яворського, вироблена ним концепція революційних подій початку ХХ ст. переконливо засвідчують, що «нове знання», яке демонструє наукова школа В. П. Данилова – концепція селянської революції – насправді не є таким. Названа концепція, хоч і в іншій інтерпретації, і категоріальному обрамленні, однак з'явилася задовго до наукових шукань сучасних істориків – ще в часи самої революційної борні. Концепція селянської революції виросла на ґрунті української національної політико-соціологічної та історичної думки, яскравим представником якої в 1920-х рр. був академік Матвій Яворський.

Тему концептуального бачення М. І. Яворським революційних подій початку ХХ ст. не можна вважати вичерпаною представленою статтею. Залишається ряд аспектів, які вимагають подальших досліджень, зокрема щодо соціальної бази революції. На наше переконання, так звана теорія «двокуркульності» українського селянства потребує сучасного освоєння і має методологічний потенціал як для осягнення подій революції, так і соціального розвитку землеробської верстви у ХІХ – на початку ХХ ст. Потребує й сучасного аналізу у науковій спадщині М. І. Яворського тема «буржуазності» революційних перетворень, значно ширшого вивчення проблема національного характеру революції.

Список використаної літератури та джерел:

1. Санцевич А. М. І. Яворський: нарис життя та творчості / А. Санцевич. – Київ: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 1995. – 61 с.
2. Роєнко В. М. І. Яворський – історик України: життя і наукова діяльність: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. Роєнко. – Запоріжжя, 2008. – 21 с.
3. Касьянов Г. Академік М. І. Яворський: доля вченого / Г. В. Касьянов // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 75–86.
4. Рубльов О. Лідер «істориків-марксистів» України (М. І. Яворський) / О. Рубльов // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). – Київ: Рідний край; Хмельницький ред.-вид. відділ, 1991. – С. 293–304.
5. Ясь О. Клас і нація у концепції української історії Матвія Яворського / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – 2013. – Вип. 23. – С. 198–235.
6. Пінчук Ю. Яворський Матвій Іванович / Ю. Пінчук // Енциклопедія історії України. – Київ: Наукова думка, 2013. – Т. 10. – С. 719–720.
7. Данилов В. Крестьянская революция в России, 1902–1922 гг. / В. Данилов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ladim.org/st007.php>
8. Кондрашин В. «Крестьянская революция в России, 1902–1922 гг.»: научный проект и научная концепция (предварительные заметки) / В. Кондрашин // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 70–74.
9. Вахитов Р. Неизвестная октябрьская революция. Крестьянская война начала XX века и ее значение для победы большевиков / Р. Вахитов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nevmenandr.net/vaxitov/unknownoctrev.php
10. Бабашкин В. Закономерности и особенности российской модернизации 1902–1935 гг.: опыт применения теоретических концепций развития крестьянских обществ: автореф. дис. ... докт. ист. наук / В. Бабашкин. – Тамбов, 2010. – 43 с.

11. Марченя П. Крестьянское сознание как доминанта Русской революции / П. Марченя // Научный диалог. – 2015. – № 12. – С. 303–315.
12. Абразумова О. Соціально-політична активність селянства УСРР у роки непу / О. Абразумова, С. Корновенко. – Черкаси: Вид. відділ ЧНУ, 2017. – 190 с.
13. Корновенко С. Селянин-бунтар. Селянська революція в Україні 1902-1917 рр. / С. Корновенко, О. Герасименко. – Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2017. – 204 с.
14. Калінкіна С. «Великий перелом» на селі. Фінал селянської революції (1929-1933 рр.) / С. Калінкіна, С. Корновенко, С. Маркова, Н. Романець. – Черкаси: Вид. відділ ЧНУ, 2017. – 300 с.
15. Kornovenko S. A peasant component in the transition to the new economic policy (1921) / S. Kornovenko // Східноєвропейський історичний вісник. – 2018. – №7. – С.104-110. DOI: 10.24919/2519-058x.7.132975
16. Kornovenko S. Evolution of peasant land tenure during the Ukrainian revolution of 1917–1921 / S. Kornovenko, V. Telvak, V. Ilnytskyi // Baltic Journal of Economic Studies. – 2018. – Vol. 4. – No 3. – P.133-141. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-133-141>
17. Яворський М. Проблема української націонал-демократичної революції у 1917 р., її історичні основи та її рухові сили / М. Яворський // Червоний шлях. – 1927. – №2. – С. 108-134.
18. Яворський М. Проблема української націонал-демократичної революції, її історичні основи та рухові сили (Продовження) / М. Яворський // Червоний шлях. – 1927. – №4. – С. 93-116.
19. Яворський М. Коротка історія України / М. Яворський; передмова Х.Раковського. Видання п'яте, стереотипне. [Київ]: Державне видавництво України, 1926. – 144 с.
20. Яворський М. Україна в епоху капіталізму. Випуск третій. В суперехах імперіалізму / М. Яворський. – Харків: Державне видавництво України, 1925. – 308 с.
21. Яворський М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні / М. Яворський; Укр. ін-т марксизму, іст. відділ. – Харків: Державне видавництво України, 1927. – Т. 1. – 416 с.
22. Дискусія з приводу схеми історії України М.Яворського (Травень 1929 р.) // Літопис революції. – 1930. – № 2 (41). – С. 267–326; № 3. – С. 176–237.
23. Яворський М. Про мої помилки в концепції історії України (причіпок до дискусії про схему України) / М. Яворський // Комуніст. – 1929. – 5 вересня. – С. 5.
9. Vakhitov, R. *Unknown October revolution. The peasant war of the early twentieth century and its significance for the victory of the Bolsheviks*. Retrieved from nevmenandr.net/vaxitov/unknownoctrev.php (in Russ.)
10. Babashkin, V. (2010). *The regularities and features of the Russian modernization during 1902-1935: the experience of theoretical concepts' application of the peasant societies development: the author's abstract of dissertation on obtaining a scientific degree of the doctor of historical sciences*. Tambov. 43 p. (in Russ.)
11. Marchenya, P. (2015). *Krestianskoe soznanie kak dominanta Russkoi revoliutsii [Peasant Consciousness as a Dominant of the Russian Revolution]*. *Nauchnij dyalog (Scientific Dialogue)*, 12, 303–315 (in Russ.)
12. Abrazumova, O. & Kornovenko, S. (2017). *Social and political activism of USSR villagers duaring the years of Nep*. Cherkasy: Printed at Bohdan Khmelntskiy CNU. 190 p. (in Ukr.)
13. Kornovenko, S. & Gerasimenko, O. (2017). *Peasant rebel. Peasant revolution in Ukraine in 1902-1917*. Cherkasy: Yu. A. Chabanenko. 204 p. (in Ukr.)
14. Kalinkina, S., Kornovenko, S., Markova, S. & Romanecz, N. (2017). *“The great take over» in the village. The end of the peasant revolution (1929-1933)*. Cherkasy: Printed at Bohdan Khmelntskiy CNU. 300 p. (in Ukr.)
15. Kornovenko, S. (2018). A peasant component in the transition to the new economic policy (1921). *Schidnoieuropeis'kyi Istorychnyi Visnyk (East European Historical Bulletin)*, 7, 104-110. DOI: 10.24919/2519-058x.7.132975
16. Kornovenko, S., Telvak, V. & Ilnytskyi, V. (2018). Evolution of peasant land tenure during the Ukrainian revolution of 1917–1921. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 4, No 3, 133-141. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-133-141>
17. Yavors'kyj, M. (1927). The problem of Ukrainian, national, democratic revolution of 1917, its historical basis and moving efforts. *Chervonyj shlyax (Red way)*, 2, 108-134 (in Ukr.).
18. Yavors'kyj, M. (1927). The problem of Ukrainian, national, democratic revolution of 1917, its historical basis and moving efforts (continuation). *Chervonyj shlyax (Red way)*, 4, 93-116 (in Ukr.)
19. Yavors'kyj, M. (1926). *Short story of Ukraine*. [Kyiv]: State publishing of Ukraine. 144 p. (in Ukr.)
20. Yavors'kyj, M. (1925). *Ukraine in the epoch of capitalism. Third edition: In debates of imperialism*. Xarkiv: State publishing of Ukraine. 308 p. (in Ukr.)
21. Yavors'kyj, M. (1927). *Sketches from the history of revolutionary struggle in Ukraine* (Vol. 1). Xarkiv: State publishing of Ukraine. 416 p. (in Ukr.)
22. (1930). Discussion about the scheme of the history of Ukraine by M.I. Yavorskyi (May, 1929). *Litopys revolyuciyi (Chronicles of revolution)*, 2, 267-326; 3, 176-237 (in Ukr.)
23. Yavors'kyj, M. (1929). About my faults in the concept of the history in Ukraine (appendix to the discussion about the scheme of Ukraine). *Komunist (Comunist)*, 5 veresnya, 5. (in Ukr.)

References:

1. Sancevych, A. (1995). *M.I. Yavorskyi: Life and scientific work*. Kyiv: Institute of the History of Ukraine. 61 p. (in Ukr.)
2. Royenko, V. (2008). *M.I. Yavorskyi – the historian of Ukraine: Life and scientific work: the author's abstract of dissertation on obtaining a scientific degree of historical sciences*. Zaporizhzhya. 21 p. (in Ukr.).
3. Kas'yanov, G. (1990). Academician M.I. Yavorskyi: the scientist's destiny. *Ukrayins'kyj istorychnyj zhurnal (Ukrainian historical journal)*, 8, 75-86 (in Ukr.).
4. Rubl'ov, O. (1991). The leader of Marxist historians in Ukraine (M.I. Yavorskyi). *Repressive country study (20–30s)*. Kyiv: Ridnyj kraj, Xmel'nycz'kyj redakcijno-vydavnychyj viddil. 293-304 (in Ukr.).
5. Yas', O. (2013). Class and nation in the concept of Ukrainian history by Matviy Yavorskyi. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayini (Historiographical investigation in Ukraine)*, 23, 198-235 (in Ukr.).
6. Pinchuk, Yu. (2013). Яворський Матвій Іванович. *Encyclopedia of the history in Ukraine* (Tom 10). Kyiv: Naukova dumka. 719-720 (in Ukr.).
7. Danilov, V. Peasant revolution in Russia, 1902-1922. Retrieved from <http://ladim.org/st007.php> (in Russ.)
8. Kondrashin, V. (2008). “Peasant Revolution in Russia. 1902–1922”: a scientific project and a scientific concept. *Ukrayins'kyj selyanyn (Ukrainian peasant)*, 11, 70–74 (in Russ.)

I. Farenij

ACADEMICIAN M. I. YAVORSKY'S CONCEPT OF THE NATIONAL BOURGEOIS REVOLUTION OF THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

Introduction. In historiography, the figure of academician Matviy Yavorskyi presented as one of the founders in Ukrainian national historiography, as well as the author of the concept of the Ukrainian revolutionary history in the early XX century. The proposed article proposes to consider the scientist's view of the

revolutionary struggle in the context of current trends in the investigation of revolution history in the Russian Empire territory at the beginning of the XX century. Among the latest approaches to explaining the revolutionary events – the concept of the Peasant Revolution of 1902-1922, proposed by V.P. Danilov and his followers. The essence of the latter is the recognition of the peasantry as an independent and self-sufficient force in revolutionary events. Matviy Yavorskyi, unlike Danilov and his followers, was a direct participant in the revolution. Therefore, his assessment of the period he experienced may have a fundamental importance for recognizing or denying the concept of a peasant revolution.

Purpose. The author of the article aims to consider the concept of Yavorskyi's revolution in order to find arguments in favor of the concept of peasant revolution or vice versa.

Results. Revolutionary events in Ukraine at the beginning of the XX century academician Yavorskyi called the Ukrainian national-democratic revolution. At the same time, the period of 1902-1907 – called the peasant revolution, the events of 1917 he identified as a national agrarian bourgeois revolution or a farmer-bourgeois revolution. Such wording he substantiated by the fact that the main problem of the national-democratic revolution in Ukraine was the solution of the agrarian question in favor of the peasantry. At the same time, all layers of the peasantry wanted to transfer bourgeois land.

Ukraine's political independence was seen as a guarantee of the irreversibility of agrarian reforms. Transformations in the sphere of urban life were not among the top priorities of the national revolution. At the same time, the revolutionary struggle also aimed at radical transformations in the field of trade and credit relations that were associated with urban entrepreneurs. The general development of the revolution, according to the scholar, was objectively directed towards

satisfying the interests of the peasant farmers, but went on to defend the interests of the middle and large owners and overwhelmed the counter-revolution. The intelligentsia, which played the role of ideological leader, lost control of the masses. Peasants in such a situation tried to solve the problem of eliminating bourgeois land tenure by revolutionary way.

According to the researches of academician M.I. Yavorskyi, the peasant revolution on the origins and content is the phenomenon of purely Ukrainian social life. The Yavorskyi's concept is combined with the general course of the national liberation process since the end of the XVIII century. According to his interpretation, the peasant revolution matured along with the activities of national organizations, the social forces that supported the Ukrainian liberation movement. At the beginning of the XX century this revolution was a consequence of a long-term struggle for national liberation. In social terms, Yavorskyi identified the peasant revolution as bourgeois and aimed at establishing a farmer type of agrarian capitalism.

Originality. The investigation of academician M.I. Yavorskyi, developed by him concept of revolutionary events at the beginning of the XX century convincingly testify that the new approaches demonstrated by Danilov's scientific school, the concept of the peasant revolution are not quite accurate.

Conclusion. The concept of peasant revolution in another interpretation and categorical provision appeared long before the scientific research of modern historians. At the same time, the concept of peasant revolution grew up on the ground of the Ukrainian national political, sociological and historical thought, a bright representative of which in the 1920s was academician Matviy Yavorskyi.

Key words: Ukrainian national revolution, peasant revolution, agricultural revolution, peasantry, M.I. Yavorskyi, V.P. Danilov.

